

Włodzimierz Godlewski
Profesor, archeolog, na emeryturze

Ocena rozprawy doktorskiej Pani Aleksandry Pawlikowskiej – Gwiazdy

Kultura materialna mnichów w Tebach Zachodnich od IV do X wieku, 2023
Napisanej pod kierunkiem prof. Tomasza Derdy

Przedstawione do oceny opracowanie można uznać jako obszerne, bardzo starannie dopracowane, szczególnie w dokumentacyjnej prezentacji zagadnienia – tom drugi, oraz w trzynastu aneksach tomu pierwszego (ss.315 – 514), ale podstawą prezentowanego opracowania jest jej część pierwsza zawarta w tomie pierwszym: wstęp – kontekst geograficzny i historyczny oraz kultura materialna, która sumuje rozważania o materiale archeologicznym odsłoniętym przez polskie badania na terenie świątyń w Deir el - Bahary, głównie wtórne zasypy wypełniające wykopy badających architekturę i grobowce na terenie świątyń, oraz we wnętrzu grobowców faraonów adoptowanych częściowo i zamieszkałych przez mnichów, eremitów. Ale bogate zestawienie literatury wykorzystanej, zapisanej na stronach 241-303, świadczy, że autorce są znane publikacje omawiające całokształt zagadnienia jakim jest społeczność szeroko pojętego terytorium Teb Zachodnich, głównie monastyczna, ale i cywilna, co dokumentuje aneks pierwszy - lista stanowisk monastycznych i śladów osadniczych w Tebach Zachodnich (ss.313-361 – tj. 233 pozycji badawczych) która jest sumaryczną charakterystyką badanego stanowiska z cytowaną literaturą je opisującą.

Aneks nie pozostawia wątpliwości, że autorka w swoich podsumowaniach korzysta z całego dorobku naukowego pozostawionego przez badaczy od XIX wieku do czasów nam współczesnych.

Trzeba na początku stwierdzić, że kompleks tebański był zamieszkały lub wykorzystywany przez społeczność okresu późno - antycznego i wczesnego okresu arabskiego panowania w Egipcie, do czasów Abbasydów, a w przedziale chronologicznym od V do końca VIII wiek, z przedłużeniem horyzontu do X wieku w wypadku klasztoru Pawła. „Zamarłe” terytorium egzystencji wielu mnichów (eremitów), zapewne wielu setek, pozostaje jednak w pamięci odwiedzających dawne ich siedziby przez stulecia - do początków XIII wieku, o czym świadczą pozostawione przez nich graffiti (teksty) na ścianach różnych budowli, w tym świątyni Hatszepsut.

Społeczność monastyczna i cywilna Teb Zachodnich pozostawiła po sobie ogromną liczbę tekstów, głównie zapisanych na ostrakonach wapiennych i ceramicznych, ale również w postaci licznych inskrypcji i tekstów na innych

nośnikach - w tym testamenty przeorów Klasztoru św. Fojbammona, czy kodeksy lub ich fragmenty. To właśnie teksty były głównym zainteresowaniem badaczy, ponieważ prowadzący badania w Tebach – egiptolodzy, mieli pozytywny stosunek do tekstów, zapisanych zarówno w języku greckim jak i koptyjskim.

Ale we wczesnym okresie badań w XIX i w XX wieku egiptolodzy nie mieli zbyt wysokiej uwagi do architektury monastycznej i zagospodarowania świątyń i grobowców przez mnichów. Dążąc do poznania dziedzictwa farańskiego najczęściej usuwali późniejsze relikty zabudowy bez należytej dokumentacji, a najczęściej w ogóle bez dokumentacji.

Zabrakło mi w opracowaniu Pani Aleksandry Pawlikowskiej- Gwiazdy bardziej rozbudowanej refleksji nad tym wymagającym potępienia procederze, które z naukowym podejściem nie ma nic wspólnego. Przecież ta karygodna działalność wielu wybitnych egiptologów dotyczy właśnie kultury materialnej, warunków w jakich monastyczna społeczność Teb Zachodnich realizowała swoje doczesne potrzeby. Egiptolodzy skrzętnie dokumentowali i wywozili do muzeów teksty (ostrakony) a nawet wiele obiektów – ceramiki, wyrobów z drewna, tkanin, ale bezpowrotnie niszczyli architekturę – szczególnym przykładem jest Klasztor św. Fojbammona, najokazalszy kompleks w Tebach. Jeszcze gorzej traktowano wyposażenie adoptowanych przez eremitów grobowców farańskich, których przecież tak wiele było częściowo adoptowanych na eremy, na miejsca zamieszkania dla mnichów.

Trzeba jednak podkreślić, że autorka nie rozważa w swoim opracowaniu architektury monastycznej w Tebach Zachodnich, ani adaptacji wewnątrz grobowców. Skupia się na zachowanych obiektach – ceramice stołowej i gospodarczej (głównie pojemnikach), lub na fragmentach obiektów: plecionek, lin, wyrobów ze skóry, metalu lub szkła.

To ta analiza materiałowa jest istotą opracowania, w tym względzie Pani Pawlikowska- Gwiazda jest kontynuatorką prac H. E. Winlocka z pierwszej połowy XX wieku, ale na znacznie bardziej zaawansowanym poziomie wynikającym ze współczesnego poziomu prowadzenia studiów materiałowych oraz technicznych możliwości nowoczesnej dokumentacji obiektów i przestrzeni zagospodarowanej przez eremitów.

W opracowaniu Pani Pawlikowskiej – Gwiazdy ceramika zajmuje szczególne miejsce, to zawsze najbardziej licznie zachowane obiekty w kontekstach archeologicznych (ss. 47 – 100). Autorka słusznie podkreśla, że lokalne wyroby powstałe w Tebach Zachodnich są nieliczne. Mnisi korzystali z ceramiki regionalnie produkowanej w Górnym Egipcie ale również ceramiki obecnej na rynku lokalnym, często importowanej z poza egipskich wytwórni, głównie ceramiki stołowej i w znacznie skromniejszym zakresie amfor.

Mieszkańcy klasztorów i eremów tebańskich (toposów) wywodzili się ze społeczności późno antycznego Egiptu (Tebaidy), są więc wzrastali w kulturze tego okresu, mieli typowe przyzwyczajenia do korzystania z dobrej jakości ceramiki stołowej oraz z oliwy i wina transportowanych i przechowywanych w amforach, których liczba jest dostatecznie obfita, aby nie negować, że wino było sprowadzane przez mnichów w Tebach z powodów sakralnych, przede wszystkim wino było koniecznym napojem ważnym dla zachowania zdrowia i było powszechnie w społeczności późno antycznej stosowane jako część menu. Warunki życia w odosobnieniu, znanej nam z literatury opisowej – często promocyjnej w swoim charakterze opisu, przerysowują opis odżywiania się eremitów. Przestrzeganie postów i ograniczenia sobie narzucane przez eremitów były normą, ale to nie oznacza rezygnacji z podstawowych norm odżywiania się w tej epoce. Badania archeologiczne na stanowiskach monastycznych nie pozostawiają wątpliwości, że obfitość amfor w których transportowano wino, służyło mnichom do normalnego codziennego spożycia.

Trzeba szczególnie podkreślić obecność bardzo szczegółowego opracowania przez Panią Pawlikowską Gazdę zatyczek do amfor nawet odstoniętych we fragmentach (ss.114-132). Takie podejście dokumentacyjne jest niezczęste nawet we współczesnych opracowaniach.

Plansze 19 – 66 są znakomitą ilustracją dbałości o dokumentację analizowanych wyrobów; ceramiki, lampek olejowych i zatyczek mułowych.

Bardzo szczegółowa dokumentacja wyrobów z drewna, plecionek, lin, tkanin, wyrobów ze skóry – prawie wszystkie wspomniane obiekty są zachowane fragmentarycznie – wskazuje na wysoki poziom dbałości o prawidłową analizę, nawet szczątkowo zachowanych, obiektów związanych z codziennym życiem mnichów – eremitów na terenie Teb Zachodnich.

Konteksty z których pochodzą obiekty dokumentowane nie były kontekstami zamkniętymi współcześnie – poszukiwacze skarbów i egiptolodzy przemieszczali oryginalne zasypy, jest to widoczne szczególnie na terenie świątyni Hatszepsut, ale obiekty nawet we wtórnych zasypach grobowców, pochodzą z epoki w której w Tebach Zachodnich funkcjonowali jedynie mnisi, eremici i mieszkańcy osiedli jak ludność Jeme, którego administratorzy dysponowali praktycznie całym terytorium dawnych farańskich nekropoli i świątyń.

Sumując - należy pracę Pani Pawlikowskiej- Gwiazdy ocenić jako opracowanie solidne ze szczególną dokumentacją przestrzeni Teb Zachodnich, wykonaną współczesnymi metodami, z lokalizacją kompleksów architektury grobowej które były adoptowane lub częściowo wykorzystywane jedynie przez eremitów i mnichów (pl.1-16) . To istotne osiągnięcie i bardzo wspomagające studia nad ewidencją monastyczną Teb Zachodnich.

Również wysoko należy ocenić plansze z dokumentacją rysunkową i fotograficzną całego omawianego materiału ruchomego – plansze 19 – 139. Załączone na końcu plansz mapy z lokalizacją centrów produkcji amfor egipskich i zewnętrznych spoza Egiptu, ale obecnych na lokalnym rynku, oraz formy amfor wiązanych z tymi centrami, jest dużym ułatwieniem dla czytelnika aby mieć pełniejszą świadomość funkcjonowania rynku w omawianym okresie z jednoczesnym określeniem dostępności zawartości amfor w Tebach Zachodnich, bez ilościowego wskazania. Interesująca jest też mapa Egiptu obrazująca opracowany wcześniej, głównie na podstawie ewidencji tekstowej, tzw. *Theban Network*, w który wpisuje się również część kultury materialnej, najlepiej rozpoznawalnej w ceramice obecnej w dyspozycji mnichów w Tebach zachodnich.

Przedstawiane opracowanie, jako praca doktorska, przez Panią Aleksandrę Pawlikowską – Gwiazdę – ***Kultura materialna mnichów w Tebach Zachodnich od IV do X wieku***, jest solidnym opracowaniem, spełniającym wymogi stawiane pracy doktorskiej.

Prof. dr hab. Włodzimierz Godlewski
Legionowo, 13 czerwca 2023.